

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2020

Research Article
ARAşTIRMA MAKALESİ

Tillo Medreselerinde Fıkıh Eğitimi- Memdûhiyye Medresesi Örneği* /**

İbrahim Sizgen

Arş. Gör., Çukurova üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı
ibrahimsizgen@hotmail.com | https://orcid.org/0000_0003_3669_8589,

Nasi Aslan

Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı
nasiaaslan@cu.edu.tr | https://orcid.org/0000_0002_0871_5102

Geliş Tarihi / Received: 12.10.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 05.12.2020

Özet

Medreseler, tarihi seyir içerisinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yüksek seviyede yürütüldüğü önemli kurumlar olmuştur. 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanununun kabul edilmesiyle birlikte medreseler, kapatılmalarına rağmen özellikle Güneydoğu Anadolu'da geleneksel medrese sistemi gayr-ı resmî bir şekilde varlığını devam ettirmiş; 07/04/2012 tarihli ve 28257 sayılı resmî gazetede yayımlanan Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar Yönetmeliđi ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanarak "Kur'an kursu" adı altında tedris faaliyetlerini sürdürmüştür.

Türkiye'nin diğer coğrafyalarında olduğu gibi Güneydoğu Anadolu'nun hemen hemen her vilayetinde medreselere rastlamak mümkündür. Ancak medrese eğitiminin sistematik bir şekilde yürütüldüğü yer denince Siirt'in Tillo ilçesindeki medreseler akla gelmektedir. Tillo, bünyesinde barındırdığı medreseleriyle İslâmî değerlerin ön planda olduğu Siirt'in önemli ilçelerinden birisidir. Tillo'da bu manada faaliyet gösteren üç medrese mevcuttur. Bunlar; Memdûhiyye, Mücâhidiyye ve İsmail Fakirullah medreseleridir.

İlçede varlığını idame ettiren bu medreselerin, eğitim ve öğretim sahasında son derece önemli bir boşluğu doldurdıkları inkâr edilemez. Özellikle Arapça dil bilimlerinin tedrisindeki başarıları sayesinde son derece takdiri hak eden Tillo medreseleri, sadece Arap gramerine ilişkin eğitim-öğretim faaliyetinde bulunmamış bununla birlikte tefsir, hadis, fıkıh ve akâid gibi dînî ilimlerin canlı kalmasına vesile olarak İslâm ilim kültür mirasına katkıda bulunmuştur. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) tarafından

* Bu makalede yer alan bilgilerin önemli bir kısmı, medresenin resmî sorumlusu Şeyh Hayreddin AYDIN ve medresenin saygın müderrislerinden Mollâ Naim AYDIN ile 16.09.2020/04.10.2020 tarihleri arasında yapılan mülakat sonucu elde edilmiştir.

** 1-3 Mart 2019 tarihinde Mersin'de düzenlenen 1. Akdeniz Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi'nde "Güneydoğu Medreselerinde Fıkıh Eğitimi -Tillo Memdûhiyye Medresesi Örneği-" başlığıyla sunulan tebliğimizin genişletilmiş halidir.

kişinin leh ve aleyhine olan sorumlulukları bilmesi olarak tanımlanan fıkıh, İslâm'ın inanç ve ahlak boyutunu da dikkate alarak ibadet ve hukuk düzleminde dinî pratiklerle ilgili şer'î ahkâmı içermesi nedeniyle medeniyetimizin merkezinde yer almıştır. Geleneğimizdeki tesiri nedeniyle bu ilim dalı, söz konusu eğitim ve öğretim müesseselerinde önemli bir yeri haizdir.

Bu makalede Tillo'da yer alan Memdûhiyye Medresesinin -her ne kadar kanunnâmelerle yürütülen birer Nizamiye veya Sahn-ı Semân Medreseleri gibi güçlü bir sistematige sahip olmasa da- kısa tarihçesi, kurumsal ve fiziki yapısı, gündelik programı, eğitim-öğretimde izlediği müfredat yanında özellikle eğitim-öğretim müfredatındaki fıkıh derslerinin yeri incelenmiştir. Araştırmamız Tillo'da halen tedris faaliyeti yürüten Memdûhiyye Medresesi ile sınırlı tutulmuştur. Söz konusu medresenin fıkıh programıyla ilgili olarak müderrisleriyle mülakatlar gerçekleştirilmiş olup burada okutulan fıkıh kitapları içerik ve muhteva bakımından tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Eğitim, Medrese, Memduhiye, Tillo.

Fiqh Education in the Madrasahs of Tillo – The Example of Mamdûhiyyah Madrasah

Madrasahs have been institutions where education and training activities are carried out at a high level in the historical course. Even though the madrasahs have been shut down officially with the Law of Unification of Education on March 3, 1924, especially in Southeastern Anatolia the traditional madrasah system continued its existence unofficially. With the Regulation on Courses for the Education and Training of the Quran published in the official newspaper dated 07/04/2012 and numbered 28257, the mentioned madrasahs were connected to the Directorate of Religious Affairs and continued their education activities under the name of "Quran course".

Just like in the other parts of the Turkey, one might find a madrasah in almost every city in Southeastern Anatolia. But when it comes to keeping the madrasah education systematic, the madrasahs that are in the Tillo county of the city Siirt are the ones that come to mind. In Tillo, there are three madrasah that works in that way and they are; Mamdûhiyyah, Mujahidiyyah and Ismail Faqirullah madrasahs.

Tillo Mamdûhiyyah Madrasah has been established with the leadership of Sheyh Bedreddin Aydın whom also known as "Seydâ Sheyh" in the region. It is one of the educational institutions that raised a lot of scholars whom could answer all of the theological questions of the people as a result of the excellent Arabic education they received from the madrasah. This institution has lived through the rise in terrorist attacks in 1984 and incessant state of emergencies and the horrible February 28 period with such fortitude. It kept its existence with the sincere support of the locals and by avoiding political statements and actions during this period.

In this article the concise history, institutional and physical structure, daily program and the place of fiqh lessons in the education curriculum and curriculum of the Mamdûhiyyah Madrasah in general are examined. The research is limited to Mamdûhiyyah Madrasah which still continues its educational activities. Interviews were made with the teachers regarding the fiqh program of the madrasa in question, and the fiqh books taught here were introduced in terms of content and context.

The following points are the highlights of the study:

For Tillo Mamdûhiyyah Madrasa there are two basic semesters called "fakihlik" and "tâliplik". It is seen that during the first period, the lessons are mostly about Arabic grammer. After the pre-prepared reading list for this period is done the students move on to the second period and start following a more advanced curriculum. During this second period, logic, vaz', kalam and usul al- fiqh are included in the curriculum and the students who goes through all of them are called "tâlip". The student who is now called a tâlip is required to memorize al- Qâfiyah which is about syntax and Isagoge which is about logic.

After a student completes the courses for both fakihlik and tâliplik periods in Mamdûhiyyah Madrasah, he gains the right to receive ijazah. Most of the students who obtain their ijazah stays in the madrasah for two more years and become experts on the fields of fiqh, tafsir, hadith, the life of prophet Muhammad.

It is a known fact that almost all of the population in Southeastern Anatolia belong to the Shafi sect. As a result of this -though there are some exceptions- most of the books that are included in the madrasahs' curriculums are written by scholars who are also from Shafi sect.

When the education and training curriculum of Tillo Memdûhiyye Madrasah, which is based on text memorization, opinion and negotiation method, is examined, it is seen that secondary fields such as, syntax, rhetoric and logic are emphasized. Even though this is an understandable way to provide a basis for further education in Islamic education, the lack of materials related to Fiqh, creed, tafsir,

hadith and their methodology in the curriculum is an important downside of the madrasah. Considering the place of fiqh teaching in the curriculum, it is seen that it is not systematically included in the sequential courses and is limited to only a few major works as a minor course.

As for usul-al Fiqh, it cannot be said that any books other than of Taceddin es-Subki's Cem'u'l- cevâmi' are included in the curriculum. Since the language of this work is difficult and hard to understand, most students in the madrasah read this work not to learn the fiqh method, but to complete the sequential books that must be taught in the madrasa to graduate.

In this sense, it is seen that the field of fiqh couldn't take its deserved place in the curriculum. Mamdühiyyah Madrasah with its strong educational tradition and service, and hundreds of graduates have grown out of being local, gained a wide educational web by spreading most parts of Turkey. Today, most of the graduates of Tillo Memdühiyyah Madrasah are imams, muezzin and Quran course instructors in the city center and villages under the Directorate of Religious Affairs. Among these officers, it is stated that those who are in the Quran Course Instructor staff are more competent in terms of knowledge and experience they have in the courses they are assigned.

Keywords: Fiqh, Education, Madrasah, Mamdühiyyah, Tillo.

Atf / Cite as

Sizgen, İbrahim-Aslan, Nasi. "Tillo Medreselerinde Fıkıh Eğitimi-Memdühiyye Medresesi Örneği". *Marife* 20/2 (2020), 569-592. <https://doi.org/10.33420/marife.809253>

Giriş

Tarih boyunca Müslümanlar, eğitim ve öğretim faaliyetine önem vermişlerdir. Nitekim Hz Peygamber'in rehberliğinde yürütülen Mekke'deki Dâru'l-Erkâm ve Medine'deki Suffe mektebi, vahyin sahabeye yazdırıldığı ve öğretildiği; daha sonraları ise birçok fakih ve kurrâ'nın tedris gördüğü bu yerler İslam ilim ve hikmet geleneğinin icra edildiği iki önemli mekân olarak tarihte yer almıştır.¹ Bu iki güzide mektep İslam eğitim kurumlarının nüvesini oluşturmuş başta Nizamiye ve Ezher Müstansırıyye olmak üzere² daha sonraki birçok medreseye öncülük ederek eğitimin kurumsallaşmasına vesile olmuştur. Toplumun ihtiyaç duyduğu ilim ve devlet adamı yetiştiren bu medreseler, İslâm camiasının düşünce dünyasını şekillendirmede başat rol oynayarak İslâm medeniyetinin ilmî ve kültürel gelişimine hız kazandırmıştır.

Abbâsîler döneminde eğitim-öğretim faaliyeti daha çok cami veya mescit diye adlandırılan ibadethanelerde halka açık bir biçimde yapılmaktaydı. Ancak yükseköğretim sahasında hususi olarak ilk defa "Beytü'l-Hikme" adında bir kurumun Halife Me'mûn (ö. 218/833) tarafından Bağdat'ta inşa edildiği de bilinmektedir.

Şiiliği siyasî arenada egemen kılmaya çalışan uç akımlara karşı sünnilik paradigmasını ana arter olarak korumak ve geliştirmek amacıyla Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmü'l-Mülk (ö. 485/1092) 1076 yılında birbirini takip eden Nizâmiye Medreselerini Bağdat, Belh, Nişâbûr gibi farklı yerlere inşa ettirmiştir. Kurulan bu medreseler ile Büyük Selçuklu Devleti, Hasan Sabbah'ın (ö. 518/1124) başını çektiği batınî ideolojisiyle ilmî sahada mücadele ederek devlet teşkilatında

¹ Süyûtî, *Hüsnu'l Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire* (Mısır: Dâru lhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, 1967), 1/181.

² Nizamiye ve Müstansırıyye medreselerinin dini ilimlerdeki rolü için bk. Ahmet Beken, *Nizâmiye ve Mustansırıyye Medreselerinde Dini İlimlerin Öğretimi* (Ankara: Bizim Büro Matbaa Dağıtım Bas. Yay. 2017); "Müstansırıyye Medresesi'nde (631/1233-34) Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016).

görevlendirmek üzere imam, kâdı, müftü ve muhtesip gibi memurlar yetiştirmiştir.³ Nizamiye medreseleri bir yüksek eğitim kurumu olarak değerlendirildiğinde bu medreselerde eğitim ve öğretimde sistematik olarak izlenen bir programın varlığından söz edilemez. Zira her hoca kendine has üslubuyla dersi işler ve yürütür idi. Ancak bu medreselerde okutulan belli başlı ilimler ya da dersler vardır. Bunlar şöyledir: Kur'an, Arapça grameri, hadis ilmi ve usulü, Şâfiî fikhî ve usulü, veraset (ferâiz) ilmi, kelam, akaid ve hitabet... Yirmi yaş ve üstü öğrenci kabulüne gidilen bu medreselerde eğitim dili tamamen Arapçadır. Eğitim süresi ise dört yıl olan bu medreselerde tedrisat hafta boyu devam ederdi. Ders saatleri ise mevsimlere göre belirlenirdi.⁴ Buradan hareketle medreselerin Büyük Selçuklu Devleti döneminde kurumsal kimlik kazandığı söylenebilir.

Osmanlı Devletinde ise ilk medrese faaliyeti 1330 yılında Orhan Gazi (ö. 763/1362) ile başlamıştır. Nitekim Orhan Gazi fethettiği İznik'teki iki kiliseden birini camiye diğerini ise medreseye dönüştürmüştür.⁵ Osmanlı dönemi medreselerinden en önemlisi Fatih Sultan Mehmed Han (ö. 886/1481) zamanında kurulan Sahn-ı Semân medreseleridir. Bu medreselerin eğitim müfredatını tanzim eden kişi dönemin önemli bilim adamlarından kuşkusuz Ali Kuşçu (ö. 879/1474)'dur. Bahse konu eğitim müfredatı adeta bir "kanunname" şeklindedir. Bu da Sahn-ı Semân medreselerindeki müfredatın kapsamlı olduğunu göstermektedir. Söz konusu medreseler, yüksek dereceli medreseler olarak kayda geçmiştir. Zira İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh*'i, Hanefî fakihlerinden Merğînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si ve daha birçok ansiklopedik eserin bu medreselerde okutulduğuna dair bilgilere yer verilmiştir.⁶ Sahn-ı Semân medresesinden mezun olanlar, ilmiye sınıfından addedildiklerinden müderris, kadı, imam ve hâkim gibi vazifelerde görevlendirilmiştir.⁷

İslâm medeniyetine asırlardır hizmet eden medreselerin dini faaliyetleri, Cumhuriyet'in ilanı sonrası siyasî ideolojinin batılılaşma temelli eğitim politikası neticesinde Anadolu coğrafyasında -ne yazık ki- sekteye uğramıştır.⁸ Dînî tedris

³ Ma'rûf, Nâcî, *Neş'etu'l-Medârisi'l-Müstakille fi'l-İslâm* (Bağdad: Matbaatu'l-Ezher, 1966), 3; Ziya Kazıcı, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1983), 51; Fahri Kayadibi, "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Eğitim ve Bilim", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (İstanbul: 2003), Sayı 8/2; Hasan Kayapınar-Ömer Korkmaz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Örneği)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/54 (2017), 1012; Adnan Memduhoğlu, "Osmanlı Dönemi Siirt Medreseleri ve Toplumsal Hayata Katkıları", *Uluslararası Osmanlı Medreseleri Sempozyumu (Eğitim, Yönetim ve Finans)*, (Sakarya: OSAMER 2017), 81-82.

⁴ Aysun Gökmen, *Eğitim ve Bilim Tarihinde Nizamiye Medreselerinin Yeri ve Önemi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 20-31.

⁵ Mehmet İpşirli, "Medrese (Osmanlı Dönemi)" (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, 2003), 38/328.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 9.

⁷ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 27-28; Salih Zeki Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Kurumlarında Dine Eğitimi ve Öğretimi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 8.

⁸ Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1991), 229.

faaliyetlerini gayr-ı resmî olarak sürdüren bu dönemdeki medreseler ise, resmî ideolojinin din öğretiminde tutarlı bir yol izleyememesinin sonucu ortaya çıkan boşluğu doldurma gayreti içerisine girmiştir. Tek Parti ile başlayan bu süreçte halk, söz konusu medreseleri himayesine alarak bu eğitim müesseselerine maddi ve manevi yardımda bulunmuştur. Halk tarafından medreselere verilen maddi ve manevi desteğin altında ilim geleneğini idame ettirecek öncü hocalar ve kanaat önderlerinin yetiştirilmesi, tek partili süreçte bir takım tedirginliklere yol açan eğitim politikalarına karşı dînî bilgi ve düşüncenin korunması vb. sebeplerin yer aldığı söylenebilir.⁹

Halkın medreselere ilişkin söz edilen desteğine karşılık medresede ders veren hocalar (müderres), dînî bilgi edinme noktasında halka rehber olmuşlardır. İlmî yönden yeterli donanıma sahip medrese hocalarının herhangi bir ücret/menfaat beklemezsizin yapmış oldukları bu hizmet sayesinde kendilerine karşı beslenen saygı ve hürmet, oldukça artmıştır. 2013 yılından itibaren devlet desteği alarak eğitim-öğretim faaliyetlerini idame ettiren medreseler, din eğitimi-öğretimi alanında daha da etkin rol üstlenmişlerdir. Ayrıca devlet, bu medreselerde eğitim gören talebelerin resmî kademelerde (İmam-Hatip, Müezzin, Kur'an Kursu Öğreticisi, Vaiz vb.) faaliyet gösterebilmeleri için Açık Öğretim İmam Hatip Liseleri ve İLİTAM (İlahiyat Lisans Tamamlama) gibi programları açarak onlara, uzaktan eğitim fırsatı sunmuştur.¹⁰

1. Tillo Memdûhiyye Medresesinin Kısa Tarihçesi

Her mezhep veya fikrî hareketin ya da herhangi bir faaliyetin belli bir kurucusu diğer bir ifadeyle sâiki olur, vakıa olarak da olmak durumundadır. Söz konusu Tillo Memdûhiyye Medresesi'nin kurucusu da Şeyh Bedreddin Aydın'dır. Şeyh Bedreddin Aydın, henüz dünyaya gelmeden önce ilim erbabından olan babası Şeyh Kâmil ile dedesi Şeyh Cemil'in Tillo'da yürüttükleri tasavvûfî ve ilmî faaliyetlerden dolayı Diyarbakır'da kurulan İstiklal mahkemelerinde yargılanmışlardır. Yargılamayı yürüten hâkim Aydın ailesini, Diyarbakır'ın Ergani ilçesine oradan Burdur, İstanbul ve son olarak da Manisa'ya sürgün etmiştir. Bu sürgün hayatı neticesinde tasavvuf terbiyesi geleneğinden gelen Şeyh Bedreddin Aydın, 22 Şubat 1945 tarihinde Manisa'da dünyaya gelmiştir.

İlköğrenimini babası Şeyh Kâmil'den alan Şeyh Bedreddin Aydın, dört yaşındayken ailesi, ülke genelinde çıkarılan genel af sayesinde sürgüne gönderildikleri Manisa'dan Tillo'ya dönerek ilim ve irşat faaliyetlerini ata diyarında yürütme kararı almışlardır. Dört yaşından sonraki hayatını tarihi seyir içinde ilmin egemen olduğu Tillo'da sürdüren Şeyh Bedreddin Aydın Mollâ Muhammed Zivingî,¹¹ Mollâ

⁹ İsmail Narin, "Bingöl Medreselerinde Fıkıh Eğitimi", *Bingöl Araştırmaları Dergisi* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, 2014), 11.

¹⁰ İmran Çelik, "Geleneği Olan Medreseler ve Tarihi Kökenleri (Tillo ve Nurşin Örnekleri)", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu* (Muş: Alparslan Üniversitesi, 2012), 118.

¹¹ Mollâ Muhammed Zivingî, Cumhuriyet döneminin en önde gelen hocalarındandır. Döneminde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bölge halkı arasında çıkan ihtilafları şer'î yöntemle çözerek halk arasındaki münakaşa, dava ve anlaşmazlıkları gidermiştir. Bu yönüyle Mollâ Muhammed Zivingî, halk tarafından

Halil Toprak, Mollâ Bedreddin Sancar, Seyyid Hasan Girikî gibi birçok önemli şahsiyetten fennî ilimler yanında dînî ve tasavvûfî ilimler tahsil etmiştir. Sahip olduğu ilim ve tasavvuf terbiyesi sayesinde Kâdirî tarikatına mensup babasının postnişanlık makamına layık görülen Şeyh Bedreddin Aydın, bölgede “Seydâ Şeyh” ünvanıyla şöhret bulmuştur. Seydâ Şeyh, 1971 senesinde dedesi Şeyh Sâlih’in ismi ile müsemma kıldığı iki oda, bir abdesthane ve bir de mutfaktan müteşekkil olan Şeyh Sâlih Medresesini inşa ederek burada “Büyük Seydâ/baş müderris”¹² sıfatıyla birçok talebeye temel İslâm bilimleri (Kur’an, tefsir, fıkıh, hadis, Arapça ve akâid) sahasında dersler okutmuştur. Ancak ülkenin farklı coğrafyalarından gelen ilim talebelerinin sayısının gittikçe artması sonucunda Şeyh Sâlih Medresesi, mekân bakımından ihtiyaca cevap veremediğinden Seydâ Şeyh, 1991 senesinde Şeyh Sâlih Medresenin hemen yanına söz konusu medresenin devamı niteliğinde dedesi Sultan Memdûh’a nisbet kıldığı Tillo Memdûhiyye Medresesini inşa ettirmiştir. Zeminin üzerine iki kattan oluşan Tillo Memdûhiyye Medresesi, dört tarafı çevrili olup üstü açıktır. Açık alanın ortasında talebelerin ilmî faaliyetlerini yürütebilecekleri oldukça geniş bir iç avlu yer almaktadır. Bununla birlikte talebelerin ilim tedrisindeki motivasyonunu koruyabilmeleri adına iç avlunun ortasında etrafında rengârenk güllerin dikildiği küçük bir havuz bulunmaktadır.

Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinde 1984 yılı Ağustos ayı itibariyle başlayan ve giderek artan terör olaylarını müteakiben 1987 yılı ve sonrası ilan edilen olağanüstü hallerle henüz resmi bir kimliğe sahip olmayan Tillo Memdûhiyye Medresesi, siyâsî söylem ve politikalarından kaçınıp bölge halkının güçlü desteğiyle varlığını idame ettirmeyi başarmıştır. Ancak 28 Şubat 1997’de post-modern darbe olarak adlandırılan ve tamamen dini kurumları hedef alan bir süreçte, diğer medreselerde olduğu gibi bölge medreselerinin gözdesi olan Tillo Memdûhiyye Medresesi de -ne yazık ki- vesayet altında bulunan yöneticilerin yıldırma politikaları ve baskıcı tutumlarından dolayı ciddi yaralar almıştır. Ancak dönemin despot ve baskıcı zihniyetine rağmen Tillo Memdûhiyye Medresesi, o dönemlerde bir şekilde ayakta kalmayı başararak ilmî tedris sahasındaki mevcudiyetini korumuştur. Giderek artan baskılar sonucu kapatılma tehlikesine karşılık tek çarenin Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne bağlanmakla mümkün olduğunu gören Tillo Memdûhiyye Medresesi, 1998’li yıllarda ilgili birime bağlanıp “Tillo Memdûhiyye Erkek Yatılı Kur’an Kursu” adı altında ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür.

1994 yılından itibaren olağanüstü halin kapsamı gittikçe daraltılsa da 28 Şubat döneminde genelde dini kurum ve kuruluşlara özelde ise medreselere yönelik devam eden mesafeli tutum, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti tarafından 2002 yılı Kasım ayı itibariyle nihayete erdirilmiştir. Olağanüstü halin tamamen

→

oldukça saygın bir kişiliğe sahip olmuştur. Mollâ Muhammed Zivingî’nin hayatı ve ilmî kişiliği için bk. Abdulhadi Timurtaş, Mollâ Muhammed Zivingî ve İlmî Kişiliği, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/4 (2009), 104; *Botan Müderrislerinin Piri Molla Muhammed Zivingî* (İstanbul: Kent Yayınları, 2008), 5-10.

¹² Seydâ ifadesiyle medresede ders veren müderris kastedilir. Ancak medresede birçok müderrisin bulunması durumunda “Büyük Seydâ” söylemiyle medresenin kurucu ismi murad edilmektedir.

kaldırılması ve Ak Parti hükümetinin resmî olarak dini tedris sorumluluğunu üstlenen medreselere yönelik manevi desteğiyle birlikte medreseler, ilmî tedris faaliyeti müvacehesinde yüklendikleri misyonu yeniden yakalamışlar ve söz konusu medreselerin sayısında ileri düzeyde bir artış görülmüştür. Tillo Memdûhiyye Medresesi de bu artıştan nasibini alarak 1991 senesinde iki kat olarak inşa edilen binanın üzerine 2003 yılında, iki kat daha ilave etmiştir. Ülkenin birbirinden farklı vilayetlerinden hafızlık eğitimini yapmak üzere aşırı talebin söz konusu olması üzerine ilmî faaliyetlerine hafızlığı da ekleyerek 2011 yılında dört katlı binanın hemen yanına hafızlık yapmak isteyen talebelere yönelik hususi bir ek bina inşa edilmiştir. Ancak medresenin gün be gün gelişerek gerek dinî ilimleri tedris eden talebelerin gerekse hafızlık eğitimini yürüten öğrencilerin sayısının artması sonucu inşa edilen yapılar ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine binanın arka kısmına 2017 yılında 1800 metre kare üzere kurulu katlarıyla birlikte 10.000 metre kare kullanım alanı olan fıkıh, tefsir, hadis, kıraat, siyer ilimlerine ilişkin tamamen ihtisaslaşmayı ilke edinen ve bu manada yaklaşık 320 öğrenciyi kendi bünyesinde misafir edebilecek ek binanın yapımına başlanmıştır. Söz konusu binanın, 2021 yılında faal olarak hizmete girmesi düşünülmekte olup Tillo Memdûhiyye Medresesinin toplamda yatılı talebe sayısının takriben 500 civarında olması hedeflenmektedir.

2. Medresenin Kurumsal Yapısı

Bölgenin İslâmî düşünce ve kültür tarihinde köklü bir geleneğe sahip Tillo Memdûhiyye Medresesi, dîni kurumların hedef alındığı 28 Şubat süreci gibi kritik dönemlerde dahi ilmî faaliyetlerini sekteye uğratmadan kendine has eğitim ve öğretim sistemiyle tedris faaliyetlerini sürdüren önemli medreselerden biri olmuştur. İslâmî ilimlerin taliminde üstlendiği bu rol ile diğer medreselere her daim öncü olmuştur. Nitekim söz konusu medresede tedris görüp mezun olan talebeler, ileri seviyede dîni ilimlerle donatıldıktan sonra İslâm dininin kendilerine vermiş olduğu mesuliyet çizgisi içerisinde kalarak hakka; *"sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir"*¹³ ve *"insanların en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır"*¹⁴ şer'î naslarını referans alarak da halka hizmet etmeyi kendilerine düstür edinmişlerdir. Bu anlayış çerçevesinde onlar, ülkenin farklı bölgelerinde Tillo Memdûhiyye Medresesinin eğitim-öğretim cihetinden numûne-i misâli mesabesinde olan yeni medreseler de açmışlardır. Bu noktada herhangi bir menfaat düşüncesinden uzak sadece Allah rızasını gözeten ve bu uğurda öğrenci yetiştirmeyi amaçlayan söz konusu hizmetlerini daha sonra da idame ettirmişlerdir. Bu minvalde çıkış yeri Tillo olan Sirt/İnkapı Yolbuldu mezarı,¹⁵ Van/İpekyolu,¹⁶ Şanlıurfa/Siverek, İstan-

¹³ Tirmizî, "Fedâ'ilu'l-Kur'ân", 15.

¹⁴ Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. Avdillah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî (Kahire, Dâru'l-Harameyn, 1995), 6/58.

¹⁵ Tillo Memdûhiyye Medresesinin mümtaz müderrislerden Mollâ Veysi ŞAHİN tarafından 2014 yılında yapımına başlanıp 2018 yılında faaliyete giren Suffe Yatılı Erkek Kur'an Kursu'dur. 150 talebe kapasitesine sahip olan bu medrese, 5 kattan müteşekkil olup katlarıyla birlikte 3000 metre kare kullanım alanıyla öne çıkmaktadır.

¹⁶ Medresenin seçkin müderrislerden Mollâ Alihan Kılıncı öncülüğünde hayırseverlerin katkı ve

bul/Sultanbeyli, Diyarbakır/Dağkapı, Ankara/Merkez, Bursa/Gemlik ve daha birçok farklı bölgede şubesi bulunan Tillo Memdûhiyye Medresesinin geniş medrese ağına sahip olduğu ifade edilebilir. Söz konusu yerlerde faaliyet sürdürmesi düşünülen Tillo Memdûhiyye Medresesine bağlı bu medreselerin bir kısmı tamamlanmış olup aktif bir şekilde hizmete girerken; bunlardan bazılarının ise inşaat projesi hal-i hazırda devam etmektedir. Bugün sayıları birden fazla olan bu medreselerde birçok talebe, aynı disiplin ve yöntemle ilim tahsil etmektedir. Bu itibarla Tillo Memdûhiyye Medresesinden mezun olup topluma yön veren müderrisler aracılığıyla farklı illerde açılan ve aynı misyon ve vizyona sahip söz konusu şubelerle – her ne kadar “medrese” ismiyle resmî statüsü olmasa da- bu medresenin bölge halkının dînî bilgisini besleyen kaynak durumunda olmasının¹⁷ yanı sıra sosyal ilişkilerin şekillenmesinde etkin rol oynayarak bir nevi kurumsallaştığı ifade edilebilir.

3. Medresenin Fizikî Yapısı

Günümüzde eğitim-öğretimdeki tedris faaliyetlerini oldukça modern yapıya sahip mekânlarda idame ettirdiği müşahede edilen Tillo Memdûhiyye Medresesi, daha önce biri küçük diğeri büyük olmak üzere toplamda iki binada aktif olarak hizmette bulunmuştur. Küçük medrese, 1971 yılında kurulan Şeyh Sâlih Medresesi olup yaklaşık 100 metrekare alan üzerine inşa edilmiştir. Kesme taştan inşa edildiği görülen Şeyh Sâlih Medresesi, daha önce de ifade edildiği üzere iki oda, bir abdesthane ve bir de mutfaktan müteşekkildir. Yapısı itibarıyla yirmi talebe kapasitesine sahip olan ilgili medresenin giriş kısmında başta su kuyusu olmak üzere asma, fıstık ve badem gibi meyve ağaçları mevcuttur. Kapasite bakımından oldukça küçük olan bu medrese, hal-i hazırda mescit olarak kullanılmaktadır.

Büyük medrese ise yapımına 1991 senesinde başlanan ancak gün geçtikçe aşırı rağbet sebebiyle meydana gelen yoğun ilgiye mekân bakımından cevap veremeyince 2003 yılında üzerine iki kat daha inşa edilen zemin katıyla birlikte toplamda 5 kattan müteşekkil olan Tillo Memdûhiyye Medresesidir. Binanın zemin katı, 180 talebenin ihtiyacını karşılayacak abdesthane, banyo ve çamaşırhaneye tahsis edilmiştir. Ayrıca bu katta soğuk hava deposu, jeneratör, kazan dairesi ve kombiler bulunmaktadır.

Birinci katta danışman odası, iç avlu, kantin, metin odası, mescit, kuaför, yemekhane, mutfak ve bulaşıkhaneye bulunmaktadır. Medresenin hemen girişinde sağ tarafta yer alan ve 24 metrekareden oluşan danışman odasında haftalık iki talebe görevlendirilir. Danışman vasfıyla vazifelenen bu talebeler misafir, müderris ve öğrencilerin medreseye olan giriş ve çıkış saatlerini kayıt altına almakla yükümlüdürler. 300 metrekareden oluşan iç avlu ise talebelerin, kış ayları hariç

→

destekleriyle 2015 yılında temeli atılan Sultan Memdûh Erkek Yatılı Kur'an Kursu 450 metre kare alan üzerine inşa edilmektedir. 6 kattan oluşan bu medrese, bitme aşamasında olup 2021 yılında faaliyete geçerek takribî 120 talebeye hizmet sunacaktır.

¹⁷ Nitekim bölge halkı aile hukuku (nikâh, talâk vb.), miras paylaşımı, arazi anlaşmazlıkları ve diğer dînî-sosyal meselelerin çözüme kavuşturulması hususunda Tillo Memdûhiyye Medresesinin müessisi Seydâ Şeyh'in bilgisine başvurdukları görülmüştür.

yılın diğer mevsimlerini burada ilim tahsil etmekle geçirdikleri ortasında fıskiyeli mütevazı bir havuzu bulunan üstü açık, devasa bir mekândır. İç avluda günün belli saatlerinde talebelerin ufak tefek ihtiyaçlarını karşılayabileceği küçük bir kantine rastlanır. 110 metrekareden oluşan metin odası ise Arapça dili ve belagat ilimini tahsil eden talebelerin, derslerine ilişkin yer yer ezberlemeleri gereken konuları hıfzettikleri yerdir. 132 metrekareden oluşan mescitte ise talebeler, beş vakit namazı burada cemaatle eda etmektedir. 300 metrekarelik yapısıyla 180 talebenin aynı anda yemek yiyebileceği içerisinde mutfak ve bulaşıkhanesi bulunan büyük bir yemekhanesi bulunmaktadır. Talebelerin tıraş olabilecekleri kuaför de bu katta görülen müştemilat arasındadır.

İkinci katta ise temel İslâm bilimleri sahasında tedris gören talebelerin tedris gördükleri ve her birinin 20 metrekareden oluştuğu dokuz adet müderris odası yanında Kur'an'ı hıfzeden hafızların eğitimlerini sürdürdükleri sekiz adet hafızlık odası bulunmaktadır. Ayrıca bu katta talebelere özellikle İslâmî ilimler sahasına yönelik günün her saati araştırma imkânı sunan içerisinde tefsir, hadis, kelim, fıkıh ve benzeri ilimlere ilişkin birçok eserin yer aldığı zengin bir kütüphaneye rastlamak mümkündür. Aynı şekilde bu katta müdüriyet odasına yer verilmiştir. Bu odada medresenin kurum ve kuruluşlarla yapmış olduğu her türlü yazışma ve resmî işler, Seydâ Şeyh'in oğlu aynı zamanda medresenin müdürü Şeyh Hayreddin Aydın tarafından icra edilmektedir. Mamafih medresede müdüriyet makamının mevcudiyeti ve bunun işlevsel bir yapıya sahip olması medresenin kurumsal bir hüviyete sahip olduğuna karine teşkil etmektedir.

Üçüncü katta ise 185 metrekareden oluşan bir konferans salonu, her biri 55 metre kareden oluşan üç mütalaa salonu ve yine her biri 20 metrekareden müteşekkil sekiz adet müderris odası mevcuttur. Ayrıca bu katta, içerisinde Hz. Peygamber'in lihye-i şerifi ile birlikte miraç hadisesinde başında bulunan tâc-ı şerifin bir parçası, Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin (ö. 561/1165) sarığının bir parçası, Osmanlı padişahlarının Sultan Memdûh hazretlerine göndermiş oldukları yedi adet taltifnâme ve daha birçok mukaddes eşyanın muhafaza edildiği mübarek gün ve gecelerde binlerce misafir tarafından ziyaret edilen 40 metrekareden müteşekkil bir müze bulunmaktadır. Kezâ talebelerden hasta olanların istirahatı ya da gözetim altında tutulması amacıyla kullanılan içinde bir takım tıbbî araç-gereçlerin ve ilk yardım malzemelerinin bulunduğu 25 metrekareden oluşan bir revir de bu katta mevcuttur.

Medresenin dördüncü katı ise bazıları 8; bazıları 12; bir kısmı da 16 ve toplamda 18 yataklı odalara tahsis edilmiştir.

Üstü açık, oldukça geniş iç avlusu ve içerisinde yer edinen etrafında rengârenk güllerin dikili olduğu fıskiyeli mütevazı havuzuyla estetik bir yapıya sahip olan Tillo Memdühiyye Medresesinin diğer şubelerinin şekli yapısı, üzerine bina edildiği arsanın yüz ölçümü ve fizikî durumuna göre farklılık gösterdiği görülmüştür.

4. Medresede Günlük Program

Tillo Memdûhiyye Medresesinde ilmî mesai sabah ezanıyla başlamaktadır. Şöyle ki, sabah ezanı okunmadan 10 dakika öncesinde gece bekçisi (hâris) olarak dönüşümlü görevlendirilen iki talebe, bütün öğrencileri uyandırmaya başlar. Uyanan talebeler hızlı bir şekilde hazırlanıp abdest aldıktan sonra mescide giderek sabah namazını cemaatle eda etmek üzere diğer talebelerin mescide gelmesini bekler. Kılınan namazın ardından güneş doğuncaya dek talebeler, tesbihat ve zikirle iştigal ederler. Güneşin doğmasıyla beraber hafızlardan dört kişi, her biri birer hizb olmak üzere mukabele okumaya başlar. Diğer talebeler ise Kur'an-ı Kerimden okunan ilgi yerleri açarak hafızları takip ederler. Okunan mukabeleden hemen sonra kahvaltı hazır değilse talebeler, metin odasına geçerek kahvaltı hazırlanmaya kadar ezberlerini tekrar ederler. Kahvaltı yapıldıktan sonra talebeler, el birliği ile medresenin temizliğini yaparlar. Temizlik işi bittikten hemen sonra Abdülhak b. Abdülhannân el-Câvî (ö. 1324/1906) tarafından kaleme alınan *Tedricü'l-edânî* ve sonrası eserleri okuyan talebeler, o gün tedris edecekleri dersi mütalaa etmek üzere mütalaa salonlarına geçerler. Mütalaa anında talebe, o gün okuyacağı dersle alakalı haşiye ve şerh niteliğinde yazılan birçok eseri sükûnet içerisinde etraflıca inceler. Alacağı derse ilişkin mütalaa da bulunan talebe, o günkü dersin içeriğine ders öncesi muttali olduğundan bu dersi, zorlanmadan kavrar. Henüz *Tedricü'l-edânî* kitabına yetişememiş talebeler ise kendilerine tahsis edilen iç avlu, metin ve müzakere odaları gibi ilgili birimlere giderek metin ezberinde ya da bir önceki gün alınan dersin mana ve mefhumunu pekiştirmek üzere birbirleriyle müzakerede bulunur. Ders vermek üzere sabah 8.30'dan itibaren medreseye gelen müderrisler kendilerine tahsis edilen odalarda o güne dair verecekleri dersleri inceden inceye etraflıca araştırdıktan sonra mütalaa, ezber ve müzakeresini tamamlayan öğrencileri ders vermek üzere çağırırlar. Her bir ders, yaklaşık olarak 30 ila 45 dakika arası sürmektedir. Öğle namazına 45 dakika kala müderrislerle birlikte talebeler, iç avlu ya da metin odasında bulundurulularak özellikle Hanefî ve Şâfiî mezhebine ait birçok fıkıh eseri ders olarak okutulur. Öğle ezanının okunmasıyla birlikte tedrise ara verilir. Talebe ve müderrisler mescide giderek namazlarını cemaatle eda ederler. Namazın ardından öğle yemeğinin hazır olmaması durumunda talebeler, beklenen bu süreyi değerlendirerek metin ezberiyle uğraşırlar. Öğle yemeğinden hemen sonra ise ilim tahsili, o vakte kadar ders almış öğrencilerin, okumuş oldukları dersleri kendi aralarında müzakere ederek kaldığı yerden devam eder. Böylelikle talebe, derste edinmiş olduğu bilgileri pekiştirmiş olur. İkinci ezanının okunmasına 45 dakika kala yine herkes, bir yerde toplanarak hadis külliyatından herhangi bir eser kendilerine ders olarak okutulur. Söz konusu toplu ders, ikinci ezanının okunmasıyla nihayete erer. Cemaatle kılınan ikinci namazının ardından İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) Arap gramerine dair telif ettiği manzum eser *el-Elfiyye*'ye (bu eseri okuyan dâhil) kadar olan bütün talebeler, metin odasına sevk edilerek akşam ezanına kadar metin ezberinde bulunmaları sağlanır. Ebül-Berekât Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî'nin (ö.898/1492) nahiv ilmine dair kaleme aldığı *el-Fevâidu'd-Diyâiyye (Mollâ Câmî)* ve sonrasını okuyan talebeler ise bu süre zarfında Seydâ Şeyh'in yanına giderek medresede hâricî (asıl dersin dışında) olarak nitelendirilen fıkıh, tefsir, hadis ve akaid başta olmak üzere birçok farklı dalda

dersler okurlar. Seydâ Şeyh'in müderrislere yönelik toplu olarak vermiş olduğu dersin nihayete ermesinden sonra müderrisler, o ana kadar ders almayan talebelerinin dersini vermek üzere odalarına giderler. Akşam ezanının okunmasına 45 dakika kala müderrislerle beraber talebeler, yine bir yerde toplanır ve siyer-i Nebî külliyyatından herhangi bir eseri ders olarak okurlar. Bahse konu toplu ders ise akşam ezanının okunmasıyla son bulur. Cemaatle kılınan akşam namazı ve ardından yenilen akşam yemeğinden sonra metin ezberlemesinde bulunan talebeler, yatsı namazına kadar daha önce ezberledikleri metinleri tekrar ederler. Cemaatle kılınan yatsı namazının ardından Muhammed b. Abdîrahîm el-Ömerî'nin (ö. 811/1408) nahiv ilmine dair tasnif ettiği *Şerhu'l-Muğni* adlı eser ve sonrasını okuyan talebelere yönelik -yatmadan önce- pratik ve modern Arapça'ya dair metinler okutulmaktadır. Dersin bitiminden hemen sonra gün boyu devamlı ilim tahsili ile hemhal olan talebeler, istirahat etmek üzere yatakhanelere yönlendirilir. Medresede uyku saatleri mevsimlere göre belirlenmiştir. Nitekim yatma saati, ilkbahar ve yaz mevsimlerinde yatsı namazından sonra; sonbahar ve kış mevsimlerinde ise 22.00'dedir.

Seydâ Şeyh, Cumartesi günleri yatsı namazından hemen sonra müderris ve talebelerin katılımının olduğu Nevevî'nin *Riyâzü's-Sâlihîn* adlı eserini teberrüken okur. Daha sonra ise dönüşümlü olarak iki talebe tarafından Risâle-i Nûr Külliyyatından sohbet tarzında dersler okunur. Son olarak da Şeyh Hayreddin Aydın'ın okuduğu münacaat ve Esmâ-i Hüsnâ'dan sonra Seydâ Şeyh, dua ile programı nihayete erdirir.

İlim tahsiline yönelik belirlemiş olduğu gündelik programla mükemmel bir disipline sahip olduğu söylenebilecek olan Tillo Memduhiyye Medresesinde tedris faaliyetleri yanında bir takım sosyal etkinliklere de yer verilmiştir. Bu etkinliklerin büyük çoğunluğu haftalık tatil gününde icra edilmektedir. Haftalık tatil ise perşembe günü cemaatle kılınan ikinci namazından hemen sonra başlar ve cuma günü akşam ezanının okunmasıyla nihayete erer. Söz konusu tatil gününde talebeler tıraş olma, banyo yapma, kitap ciltleme ve benzeri ihtiyaçlarını gidermektedirler. Ayrıca özellikle hava şartlarının elverişli olduğu bazı tatil günlerinde talebeler, Seydâ Şeyh'ten izin alarak piknik yapmak üzere kırlara, bayırlara çıkmaktadır. Bahar aylarında periyodik olarak genelde üç-dört haftada bir gerçekleştirilen piknikte müderrisler, dersleri aksatmayarak bütün talebelerin derslerini piknik günlerinde de vermektedirler. Piknik günü dersler bittikten sonra talebeler futbol, satranç, dama, "bırr" adını verdikleri bir çeşit taş oyunu ve daha birçok aktiviteyi hocalarıyla birlikte icra ederler. Akşam ezanına yarım saat kala piknik biter ve talebeler medreseye dönerler.

Tillo Memduhiyye Medresesi'nde her Perşembe günü yatsı namazından hemen sonra mevlit programı tertip edilir. Tertip edilen mevlit programı yoğunluğa göre konferans salonu, iç avlu veya mescitte gerçekleşir. Talebeler, mevlit bittikten sonra hazırlanan ikram sofrasına otururlar. Kaside ve ilahiler eşliğinde coşkulu bir atmosfer oluşturularak kendilerine sunulan ikramdan yerler. Ertesi gün Cuma namazına hep birlikte gidilir. Haftalık tatilin bittiği Cuma günü akşam namazından sonra ise medresede akşam namazından sonraki rutin tedris süreci devam eder.

Tillo Memdûhiyye Medresesinde yapılan etkinliklerden birisi de icâzet merasimidir. Her beş yılda bir görkemli ve bir o kadar da coşkulu törenle icâzet merasimi düzenlenmekte olup yaklaşık 40 talebeye icâzet verilmektedir. Ülkemizin tanınmış siyasetçi, gazeteci, yazar ve akademisyenlerinin zaman zaman yer aldığı ve binlerce misafirin katılımıyla gerçekleştirilen bu merasimde mucâz (icâzet alacak kişi) adaylarına sarık ve cübbe giydirilir. Sarık ve cübbe giydirilen mucâz adayları, bölge medreselerinden gelen seydâlar ve kanaat önderlerinin huzurunda sıra halinde oturur. Merasimde aşr-ı şeriften sonra ilmin ehemmiyetine dair yapılan konuşmaların ardından icâzet silsilesi okunur. Okunan silsilenin son halkasında mucâz adayların isimleri zikredilerek adaylar, icâzet silsilesine dâhil edilir. Böylelikle adaylar, mucâz (icâzet almış) sayılır. Seydâ Şeyh tarafından mucâzlara sunulan hediyelerden sonra merasim, yemek ve dua ile sona erer.

Tillo Memdûhiyye Medresesinden icâzet alan talebelerin temel gayesi, ülkemizin hemen hemen her coğrafyasına yayılarak gönüllülük ruhu anlayışı çerçevesinde ilim-irfan merkezi olan medreseler açıp İslâm kültür ve medeniyetine katkı sunan bu gibi medreselerin işlevselliğini diri tutarak Arapça ve İslâmî ilimler sahasında donanımlı bireyler yetiştirip hakka ve halka hizmet etmektir. Devletin desteğiyle resmî (imam-hatip, müezzin, Kur'an Kursu Öğreticisi gibi); halkın desteğiyle de gayr-ı resmî bir şekilde ülkenin muhtelif bölgelerine dağılıp giden mezunlardan birçoğu Tillo Memdûhiyye Medresesinin öncülüğünde söz konusu gayeyi yaşatmayı hedeflemiştir.

Daha önceleri Tillo Memdûhiyye Medresesi mezunlarının geneli şehir merkezi, kasaba ve köylerde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı imam-hatip ve müezzinlik görevlerinde bulunmaktadır. Ancak söz konusu mezunlardan bazıları, 2012 yılında "fahri öğreticilikte bir dönem çalışma" şartı kapsamında DİB tarafından açılan "Kur'an Kursu Öğreticiliği" sınavına ilişkin mülakatta başarı göstererek ünvan değişikliğinde bulunmuştur. Nitekim İmam-Hatip ve müezzinliğe nazaran Kur'an Kursu Öğreticiliği kadrolarında bulunan mezunlar, atandıkları kurslarda medrese usulü tedris faaliyetini yerine getirme noktasında sahip oldukları bilgi ve donanım açısından daha avantajlı oldukları ifade edilmektedir.

Selef-i sâlihînden aktarıla gelen "*beşikten mezara kadar ilmi arayınız*"¹⁸ sözünü düstur edinen ve bu şuurla hayatlarını idame ettiren ilgili kadrolardaki mezunlardan bir kısmı, medresede okudukları Arap dili ve belağatına dair ilimler sayesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İhtisas kurslarını kazanıp bitirdikten sonra vaizlik ve müftülük gibi üst görevlere tayin olurken; bir kısmı da Temel İslam bilimleri alanında yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlayarak İlahiyat fakültelerinde öğretim elemanı/üyyesi olarak vazife almıştır.

5. Medresenin Genel Müfredatı

Günümüzde belli sistematiğe sahip her fakülte, kurs veya özel okullar da olduğu gibi Tillo Memdûhiyye Medresesinin de talebe kabul şartları mevcuttur. Ön-

¹⁸ Halk arasında yaygın olan bu ifade, ittifakla hadis değildir. Detaylı bilgi için bk. Ebû Gudde, Abdülfettâh, *Kıymetü'z-zamân 'inde'l-'ulemâ* (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1408), 30.

celikle kapasitesinin sınırlı olmasından dolayı öğrenci kabulü için medresede boş kontenjanın olması gerekir. Boş kontenjanın olması durumunda medreseye ilim tahsiline gelen talebe, Mîr (haftalık medreseden sorumlu müderris) tarafından medresenin müdürü Şeyh Hayreddin Aydın'ın huzuruna getirilir. İlim öğrenmeye gelen talebe aday, Şeyh Hayreddin Aydın'ın belirlediği komisyon tarafından zekâ, kabiliyet ve ilim tedrisine ehil olup olmama gibi hususlardan mülakata tabi tutulur. Komisyonun olumlu görüş beyan etmesi durumunda talebe aday, -kabiliyeti varsa- önce hafızlığa alınır. Hafızlık eğitimini azami bir buçuk yıl içerisinde tamamladıktan sonra ise talebe, başta Arapça olmak üzere fıkıh, hadis vb. dînî ilimleri tedris etmesi için medresede görevli müderrislerden birine emanet edilir.

Tillo Memduhiyye Medresesinin müfredatında ulûm-i âliye olarak nitelendirilen ve belâğat (meânî, bedî', beyân), mantık, akâid ve Arap grameri (sarf ve nahiv) olarak bilinen âlet ilimleri büyük öneme sahiptir. Nitekim medresede okutulan derslerin tamamı Arapça'dır. Buna göre ilgili âlet ilimlerin tedris edilmesiyle talebenin, öncelikle dil problemini aşması elzemdir. Âlet ilimlerinin ders olarak okutulduğu kitaplar genelde muhtasar metinlerden seçilir. Seçilen kitapların seviyesine münasip olarak da yine hacimce küçük fıkıh metinlerinden biri talebeye okutulurak kendisine ilmihal bilgileri öğretilir. Böylece talebenin yaklaşık yedi yıllık bir zamana yayılmış Arapça tedrisi sürecinde kendisine yetecek ölçüde fikhî bilgilerle donanımının sağlanması yanında Arapça metinlere aşına olması hedeflenmektedir.

Tillo Memduhiyye Medresesinde fakihlik ve tâliplik olmak üzere iki temel dönem söz konusudur. Fakihlik döneminde talebenin okuması gereken eserler sırayla şunlardır;

1. Mollâ Hüseyin Bâte'î'nin (ö. 1760) Kürtçe kaleme aldığı mevlid-i şerîf-i,
2. Ahmed-i Hânî'nin (ö. 1707) Kürtçe-Arapça sözlük niteliğinde yazdığı *Nûbehâr'ı*,
3. Mollâ Halil es-Si'irdî'nin (ö. 1843) özellikle Eş'arî kelamına dair telif ettiği *Nehcü'l-enâm fi'l-'akâid'i*,¹⁹
4. İlim öğrenmenin adabına ilişkin telif edilen Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Eyyühe'l-veled'i* ya da Burhânuddîn ez-Zernûcî'nin (ö. 591/1195) *Ta'limu'l-Muteallim'i*,
5. Sarf ilmine dair telif edilen *Emsile ve Binâ* kitapları,
6. İzzeddin ez-Zencânî'nin (ö. 660/1262) yine sarf ilmine ilişkin telif ettiği *Metnü'l-'İzzî*,
7. Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî (ö. 474/1081) *Avâmil-i Cürcânî'si*,
8. Molla Yûnus el-Erkatinî'nin (ö. ?) *Kitâbü'z-Zurûf ve't-Terkîb'i*,
9. Sa'düddîn Sa'dullâh el-Berde'î'nin *Avâmil-i Cürcânî'yi* şerh ettiği *Sa'dullah*

¹⁹ Mollâ Halil es-Si'irdî'nin hayatı ve mezkûr eserle ilgili detaylı bilgi için bk. Mustafa Öncü, *Mollâ Halil es-Siirdî'nin Basîretu'l-Kulûb Adlı Tefsirinin Arap Dili ve Belagatı Açısından Tahlilî* (Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2019); Ömer Fidanboy, "Mollâ Halil'in Cüz'î İhtiyârî Anlayışı (Basîratu'l-kulûb fi kelâmi allâmi'l-Guyûb Adlı Tefsiri Özelinde", *Mollâ Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri, ve İlmî Kişiliği* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 2/99-118.

es-Sağîr'i,

10. Ahmed b. Hasan b. Yusuf el-Çârperdî'nin (ö. 746/1346) kaleme aldığı *el-Muğnî* adlı muhtasar esere şerh niteliğinde Muhammed b. Abdîrrahîm el-Ömerî tarafından yazılan *Şerhu'l-Muğnî* kitabı,

11. *Metnü'l-'Izzî* kitabına şerh niteliğinde yazılan ve bölge medreselerinde *Sa'dînî* olarak bilinen *Şerhu't-Teftâzânî* (*Şerhu Tasrîfi'l-'Izzî*) kitabının dîbâcesinde yer alan mecazları izah eden Şeyh Abdülhakim ed-Dirşevî'nin (ö. 1323/1905) *Kitâbü's-Sutûr'u,*

12. Sa'düddîn et- Teftâzânî'nin *Şerhu't-Tasrîfi,*²⁰

13. İbn Hişâm en-Nahvî el-Ensârî'nin (ö. 761/1360) *el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb* adlı eserinin şerhi olan ve Zileli Ahmed b. Muhammed (ö.1006/1597) tarafından yazılan *Hallü Me'âkidil-Kavâid el-Lâtî sebetet bi'd-delâ'il ve ş-Şevâhid'i,*

14. Yine İbn Hişâm'ın nahiv ilminin konularına yönelik çoğunlukla Kur'ân ve hadisten istişhâd kıldığı zaman zaman özellikle Cahiliye dönemi Arap şiirlerinden de deliller getirdiği *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ'sı,*

15. Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) nahiv ve sarf ilmini bütün detaylarıyla ele aldığı *el-Behcetü'l-mardıyye' fi şerhi'l-Elfiyye'si,*

16. İbn Mâlik et-Tâî'nin nahiv ve sarf ilmine dair birtakım bilgilerin kolay öğrenilmesi ve hatırdâ tutulması için manzum olarak yazdığı 1000 beyitten oluşan *Elfiyye* adlı eseri.²¹

Yukarıda zikri geçen temel eserleri okuyup bitiren talebeye bundan böyle "fakih" denir. Fakihlik döneminin hususiyetlerinden birisi bu dönemdeki talebelerin *Nûbehâr, Nehcü'l-enâm fi'l-'akâid, Emsile, Binâ, Metnü'l-'Izzî, Avâmil-i Cürçânî, Kitâbü'z-Zurûf ve't-Terkîb, el-Muğnî, Kitâbü's-Sutûr, el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb ve Elfiyye* adlı eserleri sırasıyla ezberlemesi zorunludur. Bunda güdülen temel gaye, Arapça grameri ve edebiyatına dair kaidelerin hafızada kalıcı olmasıdır. Böylelikle talebe harekesiz Arapça eserleri suhûletle okuyup anlamlandırabilmektedir. Ayrıca bu dönemdeki öğrencilere sarf ve nahiv ilmi yanında tefsir ilminde Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) yarım bırakıp Celâleddin es-Süyûtî'nin tamamladığı *Tefsîru'l-Celâleyn* adlı eseri; fıkıh ilminde Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin (ö. 500/1107'den sonra) telif ettiği *Ğâyetu'l-ihstârı* ve İbn Kâsım el-Ğazzî'nin (ö. 918/1512) *Ğâyetu'l-ihstâr'a* şerh mahiyetinde yazdığı *Fethu'l-karîbi'l-mücîb* adlı eseri; peygamberler tarihi ile ilgili olarak Ebü'l-Hasan Alî en-Nedvî'nin (ö. 1999) çocuklar için yazdığı *Kısasü'n-nebiyyîn'i* ders olarak okutulmaktadır. Bundan maksat ise tedris faaliyeti süreci içerisinde talebenin "tâliplik" seviyesinde okuması gereken hacimce büyük hâricî kitaplara bir nevi ön hazırlık oluşturmaktır.

Fakihlik aşamasından sonra "tâliblik" dönemi gelir. Bu dönemdeki talebenin tedris etmesi gereken eserler ise sırayla şunlardır:

²⁰ Abdülhak b. Abdülhannân el-Câvî, Teftâzânî'nin *Şerhu't-Teftâzânî* adlı eserine *Tedricü'l-edânî ilâ Kıraati Şerhi's Sa'd alâ Tasrîfi'z Zencânî* ismini verdiği bir şerh kaleme almıştır.

²¹ Fakihlik döneminde okutulan eserlerin içeriklerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Uğur Erman, Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2016), 140-150.

1. İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) nahiv ilmine dair kaleme aldığı *el-Kâfiye* adlı eserin şerhlerinden olan *Mollâ Câmî* ismiyle meşhur *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*,

2. Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1264) mantık ilminin esaslarına ilişkin telif ettiği *İsâgûcî* ismiyle meşhur *er-Risâletü'l-Esriyye*,

3. Muhammed b. Hâfız el-Mânîsâvî'nin (ö. 1222 /1807) *er-Risâletü'l-Esriyye* adlı eseri şerh niteliğinde yazdığı *Muğni't-Tullâb*,

4. Abdurrahman b. Seyyid Muhammed el- Mağribî (ö. 983/1585) tarafından mantık ilmi hususunda nazım şeklinde yazılan *es-Süllemü'l-Münevrak*,

5 Şemsüddîn Ebü'l-Fedâil Muhammed el-Fenârî (ö. 834/1431) tarafından *er-Risâletü'l-Esriyye* adlı esere şerh olmak üzere kaleme alınan genel olarak külliyyât-ı hamse (cins, nev', fasıl, hasse, a'radu'l-âmm), tenâkuz, aks, burhân, cedel ve hitâbet gibi konuları ihtiva eden *Fenârî* adıyla meşhur *el-Fevâidu'l Fenâriyye* adlı eser,

6. Şihâbuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed ed-Dımaşkî'nin (ö.785/1383) *Fenârî'ye* haşiye niteliğinde yazdığı *Kavl-u Ahmed* adlı eser,

7. Adududdîn el-Îcî (ö. 756/1355) tarafından kaleme alınan vaz' ilmine dair kaleme aldığı *er-Risâletül Vad'iyye* diye bilinen *er-Risâletü'l-Adudiyye* adlı eser,

8. Ebü'l-Kâsım İbrahim es- Semerkandî'nin *el-Ferîde* adlı eserine İsmüddîn İbrahim b. Muhammed b. Arab Şâh el-Eş'ârî (ö. 951/1544) tarafından beyân ilmine dair şerh niteliğinde telif ettiği eser,

9. Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'âşî el-Hanefî (ö.1150/1737) tarafından münâzara ilmi ile ilgili kaleme aldığı *er-Risâletü'l Velediyye fî Âdâbi'l Bahsi ve'l Münâzara* adlı eser,

10.Radiyyüddîn Abdülğafûr b. Salah el-Lârî (ö. 912/1507) tarafından Mollâ Câmî'ye haşiye niteliğinde yazdığı *Hâşiyetu Abdülğafûr* adlı eser,

11.Necmüddîn Ali el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) mantık ilmine dair yazdığı *Şemsiye* kitabına Kutbuddîn Muhammed b. Muhammed er-Râzî (ö. 766/1365) tarafından şerh niteliğinde tasnif edilen *Tahrîru'l-kavâidi'l mantikiyye fî şerhi'r-Risâleti's-şemsiyye* adlı eser,

12.Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn Muhammed b. Abdirrahmân eş-Şâfiî'nin (ö. 739/1338) meânî, beyân ve bed' ilmine dair telif ettiği *Telhîsu'l Miftâh* adlı esere Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 791/1389) tarafından kaleme alına *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eser,

13 Ebû İshâk İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1631) Eş'ârî kelâm ilmine ilişkin 144 beyitten müteşekkil *Cevheretü't-tevhîd* adlı manzum esere, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Beycûrî (ö. 1276/1859) tarafından şerh niteliğinde yazılan *Tuhfetü'l-murîd şerhu Cevhereti't-tevhîd* adlı eser,

14. Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî (ö. 771/1370) tarafından fıkıh usulü konularına ilişkin telif edilen *Cem'u'l-cevâmî'* adlı eser,

15. Sübkî'nin *Cem'u'l-cevâmî'* eserine Celâleddîn el-Mahallî tarafından şerh

niteliğinde yazılan *el-Bedru't-tâli' fî-halli Cem'î'l-Cevâmî* adlı eser,²²

Yukarıda zikrolunan mantık, vaz', kelâm ve fıkıh usulüne dair temel eserleri okuyan fakihe bundan böyle "tâlip" denir. Tâliplik döneminde bulunan fakihin nahiv ilmine dair *el-Kâfiye*; mantık ilminin esaslarına ilişkin de *Îsâgûcî*'yi ezberlemesi gerekmektedir. Böylece tâlib, okumuş olduğu mantık ilminin genel prensipleri sayesinde özellikle şer'î meseleleri muhakeme etme istidadını elde etmektedir. Ayrıca bu dönemdeki öğrencilere hâricî dersler yoğun bir şekilde okutulmaktadır. Nitekim tefsir ilminde *Hâşiyetu's-Sâvî 'alâ tefsîri'l-Celâleyn, Tefsîru'l-Beydâvî ve Safvetü't-tefâsîr*; tefsir usulünde Muhammed Ali es-Sabûnî'nin *et-Tibyân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı; hadis ilminde Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Edebü'l-Müfred*'i ve Nevevî'nin Riyâzü's-Sâlihîn'i, hadis usulünde Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvî*'si; siyer ilminde İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si ve Muhammed Rızâ'nın (ö. 1369/1950) *Muhammedun Rasulullâh* adlı eseri ders olarak okutulmaktadır.

Gerek fakihlik gerekse tâliblik dönemlerinde okutulması elzem görülen eserlerin tamamını tedris eden talebe, Tillo Memdûhiyye Medresesinin eğitim-öğretimde takip ettiği söz konusu müfredatı tamamlamış sayıldığından, icâzet almaya layık görülür. icâzet almaya layık görülen talebelerin çoğu icâzet aldıktan sonra genelde iki yıl daha medresede kalarak başta fıkıh olmak üzere tefsir, hadis, siyer gibi ilimleri tahsil etmekte olup bu alanlarda ihtisas sahibi olmaktadır.

6. Tillo Memdûhiyye Medresesinde Fıkıh Tedrisi

"Kişinin leh ve aleyhine olan hükümleri bilmesi"²³ şeklinde tanımlanan ve ilimler tasnifinde şer'î ilimler kategorisinde kendisinden söz edilen fıkıh,²⁴ İslâm medeniyetinin özellikle içtimâî ve hukûkî alanlarda doğabilecek problemlere çözüm üretebilmesi bakımından temel İslâm bilimleri içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Bu itibarla diğer medreselerde olduğu gibi Tillo Memdûhiyye Medresesi de fıkıh tedrisine oldukça ihtimam gösterilerek Kur'an ve sünneti referans alan ilmiyle âmil bireyler yetiştirmeyi hedeflemiştir.

Bölge halkının büyük çoğunluğu Şâfiî mezhebine mensup olduğundan Tillo Memdûhiyye Medresesinde daha ziyade ilgili mezhebe dair fıkıh kitapları okutulmaktadır. Ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri dışında ülkenin diğer bölgelerinden Hanefî mezhebine mensup talebelerin ilim tahsili için medreseye gelmesi sebebiyle Şâfiî fıkıh eserleriyle yetinilmemiş bunun yanında Hanefî fikhını tedris etme gereksinimi duyulmuştur. Bundan güdülen temel gaye ise medrese eğitimini başarıyla tamamlayan talebelerin hizmet amacıyla buldukları bölgede yaşayan Hanefî veya Şâfiî mezhebine mensup olan halkın fikhî meselelerine kolaylıkla fetva verebilmesidir.

²² Tâliplik döneminde okutulan eserlerin içeriklerine ilişkin geniş bilgi için bkz. Erman, Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri, 151-168; Memduhoğlu, "Geçmişten Günümüze Tillo Medresesi ", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu* (Muş: Alparslan Üniversitesi, 2012-2013), 140-141.

²³ Pezdevî, *Keşfu'l-esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâm*, (İstanbul: Dersaadet Kütüphanesi, ts), 1/5.

²⁴ Teftâzânî, *Şerhu't-Telviḥ 'ale't-Tavzîḥ li-metni't-Tenkîḥ fî usûli'l-fikh*, thk. Zekeriyyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 1/16.

Söz konusu medresede okutulan fıkıh eserlerinin tamamı Arapça olup ibâdât (tahâret, necâset, abdest, namaz, zekât, oruç, hac vb.), muâmelât (alış-veriş, rehin, borç, havale, miras vb.) ahvâlu's-şahsiyye (aile hukukuna dair nikâh, talak ve nafaka gibi) ve son olarak da hudûd (kısas,diyet, ta'zir suçu ve cezaları) konularını içermektedir.

7. Medresede Okutulan Bazı Fıkıh Eserleri

Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan halkın neredeyse tamamının Şâfiî mezhebine mensup olduğu bilinen bir vakiadır. Bahse konu vakıa bölgede mevcut olan medreselerin fıkıh müfredatına yansımıştır. Bu itibarla Tillo Memduhiyye Medresesi de Güneydoğu Anadolu bölgesinin kadîm şehirlerinden biri olan Siirt'in Tillo ilçesinde yer aldığından doğal olarak bu durumdan etkilenmiştir. Bunun bir sonucu olarak medresede -kısmen Hanefî fıkıh kitapları müfredatta yer alsa da -daha çok Şâfiî mezhebi ekseninde kaleme alınmış fıkıh eserleri -şerh, hâşiye ve ta'lik türü çalışmalarıyla birlikte- ders olarak okutulmuştur.

Şâfiî mezhebine yönelik Tillo Memduhiyye Medresesinde okutulan temel kitaplar ise şunlardır:

Ğâyetü'l-İhtisâr: Ebû Şücâ' Hüseyin b. Ahmed el-İsfehânî tarafından Şâfiî mezhebinin fûru-i fikhına dair kaleme alınmıştır. *et-Takrîb fî'l-fikh* ve *el-Muhtasar* adlarıyla da bilinmektedir. Muhtasar nitelikte yazılan bu eserde, fûru-i fikhın hemen hemen bütün konularına yer verilmiştir. İlgili eser, Şâfiî fikhının kolay bir şekilde anlaşılıp ezberleneceği temel metinlerinden olduğundan medresede sarf ilminin ilk iki kaynağı olan *Emsile* ve *Binâ* kitaplarıyla birlikte ezberletilir. Fıkıh eğitiminin ilk basamağında yer alan bu eser, bir takım şerh ve hâşiye çalışmasına konu olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. İbn Dakîkul'îd'in (ö. 702/1302), *Tuhfetü'l-lebîb fî şerhi't-Takrîb'i*
2. Takiyyüddîn el-Hısnî'nin (ö. 829/1426), *Kifâyetü'l-ahyâr fî halli Ğâyetü'l-İhtisâr'ı*
3. İbn Kâsım el-Ğazzî'nin *Fethu'l-karîbi'l-mucîb fî şerhi elfâzi't-takrîb'i*,
4. İbn Abdisselâm el-Menûffî'nin (ö. 931/1525) *el-İknâ' fî şerhi Muhtasari Ebî Şücâ'ı*,
5. Hatîb eş-Şirbînî'nin (ö. 977/1570) *el-İknâ' fî halli elfâzi Ebî Şücâ'ı*,²⁵

Fethu'l-karîbi'l-mucîb fî şerhi elfâzi't-Takrîb: İbn Kâsım el-Ğazzî tarafından kaleme alınan bu eser, *Ğâyetü'l-İhtisâr*'ın şerhidir.²⁶ Medresedeki müderrisler, talebelere *Ğâyetü'l-İhtisâr*'ı ders olarak okutmadan evvel metinde yer alan luğavî tahlillere ağırlık veren bu şerhten istifade ettikleri görülmüştür. İlgili eser üzerine birkaç tane hâşiye çalışması yapılmıştır. Bunlar; Burhânuddîn İbrahim el-Birmâvî'nin (ö. 1106/1694) *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Ğâye'si*; İbrahim b. Muhammed el-

²⁵ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 2/1189; M. Kâmil Yaşaroğlu, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/66-67.

²⁶ Yûsuf Serkîs, Yûsuf b. Elyân, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-mu'arrabe* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts), 2/1416.

Bâcûrî'nin (ö. 1277/1860) *Hâşiye 'alâ şerhi İbn Kâsım el-Ğazzî'si*; Muhammed Nûrî b. Ömer el-Câvî'nin (ö. 1316/1898) *Kûtü'l-habîbi'l-ğarîb*'idir.²⁷

Envâru'l-mesâlik şerhu 'Umdeti's-sâlik ve 'uddeti'n-nâsik: Muhammed Zühayr el-Ğamrâvî tarafından Ahmed b. Nakîb el-Mısırî'nin (ö. 769/1368) kaleme aldığı *'Umdeti's-sâlik ve 'uddeti'n-nâsik* adlı muhtasar niteliğindeki metne, şerh niteliğinde kaleme alınmıştır. Bu kitap, medresede genellikle sıra kitaplarından *Şerhu'l-Muğnî* ve *Şerhu't-Tasrîf* seviyesine gelen öğrencilere haricen okutulmaktadır. Ayrıca Muhammed Zühayr el-Ğamrâvî tarafından İmam Nevevî'nin *Minhâcu't-tâlibîn* adını verdiği metne şerh niteliğinde yazılan *es-Sirâcü'l-vehhâc 'alâ metni'l-Minhâc* adlı eser, bu dönemde çokça rağbet gören diğer Şâfiî fıkıh kaynaklarındandır.

Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc: Mücellled olan bu eser, Nevevî'nin önemli Şâfiî hukukçusu Râfiî el-Kazvî'nin *el-Muharrer* adlı kitabını ihtisar ettiği *Minhâcu't-tâlibîn* adlı eserine Hatîb eş-Şirbînî (977/1570) tarafından şerh niteliğinde kaleme alınmıştır. Şirbînî, *Minhâcu't-tâlibîn*'e daha önceleri yazılan şerhlerden istifade ederek meydana getirdiği bu eserde, kendilerinden fıkıh tahsilinde bulunduğu hocalarından Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) ve Şihâbuddîn er-Remlî'nin (ö. 957/1550) görüşlerine sıkça atıfta bulunmuştur. Ayrıca Şirbînî, söz konusu eserde Nevevî'nin görüşlerine bağlı kalarak bu görüşlerin delillerine işaret etmekle birlikte konuyla ilgili kendi tercihlerini de ortaya koymuştur.²⁸ İlgili kitap, medresede genellikle sıra kitaplarından *Hallu me'âkidi'l-Kavâ'id* adlı esere ulaşan talebelere haricen okutulmaktadır.

İ'ânetü't-tâlibîn 'alâ elfâzi Fethi'l-mu'în: Zeynüddîn el-Melîbârî (ö. 991/1583) tarafından yazılan *Kurretü'l-'ayn bi mühimmâti'd-dîn* adını verdiği metne bizzat kendisinin şerh niteliğinde yazdığı *Fethu'l-mu'în* adlı şerhin üzerine Ebû Bekir Muhammed Şettâ ed-Dimyâtî'nin (ö. 1310/1892) kaleme aldığı hâşiyedir.²⁹ Medresede çokça rağbet gören Şâfiî fıkıh kaynaklarından biri olmakla birlikte içerisinde ihtiva ettiği görüşlerin delillerine talilleriyle birlikte değinildiği görülen bu eser, sıra kitaplardan *Şerhu'l-Katr* ya da *el-Behcetü'l-mardıyye* adlı eserlere ulaşan talebelere haricen okutulmaktadır.

Minhâcu't-tâlibîn: Bu eseri, İmam Nevevî, Râfiî el-Kazvî'nin el-Muharrer adlı eserine ihtisar niteliğinde kaleme almış olup mezhebin en önemli temel fıkıh metinlerinden olma özelliğine sahip bir kitaptır. Horasân ve İrâk Şâfiî ekollerinin temel görüşlerinin cem edildiği bu kitap üzerine İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *Tuhfetü'l-muhtâc* ve Şemsuddin er-Remlî'nin (ö. 1004/1596) *Nihâyetü'l-muhtâc* adıyla şerh mahiyetinde tasnif ettikleri iki eser, Şâfiî fıkının temel müracaat kaynakları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte İbn Hacer el-Heytemî'nin bu şerhi üzerine İbn Kâsım el-Abbâdî (ö. 994/1586) ve Abdülhamîd

²⁷ Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ şerhi İbn Kâsım el-Ğazzî* (İstanbul: Dâru'l-Edâ, ts), 1/9-10.

İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifin esmâu'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951-1955), 1/36; İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn, nşr. Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 2/245.

²⁸ Yûsuf Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabiyye*, 2/1109; Ali Hakan Çavuşoğlu, "Şirbînî, Hatîb", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/189-191.

²⁹ Yûsuf Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabiyye*, 2/577; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifin*, 1/241.

eş-Şirvânî'nin (ö. 1301/1884) hâşiyeleri ile Şemsuddin er-Remlî'nin şerhi üzerine de Ebü'z-Ziyâ Nûruddîn Alî eş-Şebremellisî'nin (ö. 1087/1676) hâşiyesi ayrı bir öneme sahiptir. Nevevî'ye ait olan bu eser, fukaha tarafından üzerine yazılan ilgili şerh ve hâşiyeler eşliğinde genellikle sıra kitaplarından *Mollâ Câmî* seviyesindeki talebelere haricen okutulmaktadır. Ayrıca Şâfiî mezhebinin temel şerhleri arasında büyük öneme sahip Nevevî'nin *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* ve *Ravdatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn* adlı iki kıymetli eseri ise bu dönemde talebelerin müracaat ettikleri temel kaynaklar arasında yer almıştır.

Tillo Memdühiyye Medresesinde Şâfiî mezhebi dışında Hanefî mezhebinden Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*'ı, Şürübülâlî'nin (ö. 1069/1659) *Merâkı'l-felâh*'ı, Meydânî'nin (ö. 1298/1881) *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*'ı özellikle Hanefî mezhebine mensup talebelere ders olarak okutulan temel eserlerdendir. Mezhepler arası farklı görüşleri bir arada bulunduran mukayeseli fıkha dair ise Mâlikî hukukçusu İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) kaleme aldığı *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid*'ı yanında Hanbelî hukukçusu İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî*'si mücâz talebelere okutulan fıkıh kaynaklarından sadece bir kaçını oluşturmaktadır.

Sonuç ve Teklifler

Tillo Memdühiyye Medresesi, bölgede "Seydâ Şeyh" ünvanıyla tanınan Şeyh Bedreddin Aydın'ın öncülüğünde tesis edilmiş, Arapça dil eğitimi alanında kendisinden söz ettiren ve bunun neticesinde de içerisinde halkın ilmî manada her türlü ihtiyacına cevap verebilecek birçok âlimin yetiştirildiği eğitim müesseselerinden biridir. 1984 yılı artan terör olayları, ardı arkası kesilmeyen olağan üstü haller, akabinde hedefi dini kurum ve kuruluşları sekteye uğratmak olan 28 Şubat süreci gibi zorlu badireleri metanetle atlatan, bu süreçte siyasi söz ve davranışlardan kaçınıp bölge halkının yoğun desteğiyle varlığını idame ettiren Tillo Memdühiyye Medresesi, -kısıtlı imkânlarına rağmen- Allah rızasını gözetmeyi ve hizmeti temel gaye edinmiştir. Bu minvalde İslâm'a ve insanlığa hizmet edecek fertler yetiştirmiş, yöre halkı arasında birlik ve beraberliğe katkıda bulunmuş ve genel anlamda dinin yanlış anlaşılmasına sebebiyet verecek her türlü bidat ve hurafeyi ortadan kaldırma yolunda da mücadele etmiştir.

Köklü ilim geleneği, hizmet disiplini, eğitim kalitesi ve verdiği onlarca mezunuyla yerel olmaktan çıkan Tillo Memdühiyye Medresesi, Türkiye'nin hemen her coğrafyasına yayılmış onlarca medreseyi kapsayacak şekilde geniş bir yelpaze ağına sahip olmuştur.

Öğretim usulü, genellikle metin ezberi, mütalaa ve müzakere yöntemine dayanan Tillo Memdühiyye Medresesinin eğitim-öğretim müfredatı incelendiğinde âlet ilimleri diye nitelendirilen sarf, nahiv, belağat ve mantık gibi ilimlere ağırlık verildiği görülmüştür. Bu durum her ne kadar temel İslâm ilimlerinin öğrenilmesi- ne zemin olabilmesi açısından müsbet bir hareket olsa da kişinin hak ve sorumluluklarını bilmesi olarak tanımlanan fıkıh başta olmak üzere akâid, tefsir, hadis ve bunlara ait usul ilimlerine medresenin müfredatında yeteri düzeyde yer verilmesi, tedris noktasında eksiklik olarak görülmektedir. Bu meyanda medrese mü-

derrisleri tarafından sıklıkla dile getirilen söz konusu eksikliğin giderilmesiyle medrese, eğitim ve öğretimde etkin role sahip donanımlı, alanında ihtisas sahibi çok sayıda ilim adamının yetişmesine vesile olacaktır.

Tillo Memdûhiyye Medresesi, sahip olduğu eğitim müfredatı çerçevesinde fıkıh öğretiminin söz konusu müfredat içerisindeki yeri ile ilgili olarak yapılan bu çalışmada fıkıhın sıralı dersler arasında sistematik olarak yer almadığı, yan ders (hâricî) olarak sadece birkaç eserle sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu anlamda fıkıh ilminin müfredat içerisinde hak ettiği yeri alamadığını belirtmek mümkündür. Bu itibarla Tillo Memdûhiyye Medresesi özelinde bölge medreselerinde yapılan fıkıh tedrisinin daha etkin ve kalıcı olabilmesi için birtakım mülahazalar ön görülmüştür. Teklif ve tavsiye şeklindeki bu mülahazaları şöyle özetleyebiliriz:

Malum olunduğu üzere fıkıhın birincil dereceden temel dayanağı Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyastan müteşekkil içtihatdır. Medresede okuyan talebe, müntesibi olduğu mezhebin temel kaynaklarını okumakla birlikte bu eserlerde yer alan içtihadî hükümlerin kaynaklarına muttali olması fıkıh ilmi kültürü açısından büyük önemi haizdir. Bu yüzden fıkıhta mütehasıs olmak isteyen talebenin, -ister fıkıh dersleriyle paralel olsun ister mütalaa yöntemiyle olsun- Ahkâm ayetlerine yönelik tefsirleri, Ahkâm hadisleri çerçevesinde yazılmış eserleri, fıkıha ilişkin telif edilmiş küllî kaideleri, kişiyi birinci derecede ilgilendiren doğum, ölüm, ehliyet ve benzeri meseleleri³⁰ ihtiva eden *ahvâl-i şahsiyye* (İslâm Aile Hukuku) ile ilgili eserleri, etraflıca tedris etmesi gerekmektedir. Bunun yanında vurgulanması gereken diğer bir husus, talebenin fukahanın fıkıha dair çalışmalarını konu edindiği 19. yüzyıl kanunlaştırma (taknîn) hareketlerini de öğrenmesine olan ihtiyaçtır.

Buna göre Tillo Memdûhiyye Medresesinde Ahkâm tefsirleri alanında okunması yararlı olabilecek eserler şunlardır:

1. Ebû Bekir el-Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân'ı*,
2. İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'ân'ı*,
3. Muhammed el-Kurtûbî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân'ı*,
4. Muasır müelliflerden Muhammed Ali es-Sâiyis'in *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm'ı*,
5. Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin *Revâi'u'l-beyân'ı*

Ahkâm hadisleri alanında şu eserler önerilebilir:

1. Abdülğânî el-Makdîsî'nin (ö. 600/1203) *Buhârî* ve *Müslim*'de ittifakla rivayet edilen ahkâm hadislerine dair *Umdetü'l-ahkâm min kelâmî hayri'l-enâm'ı*,
2. İbn Dakîkul'îd'in Abdülğânî el-Makdîsî'nin ilgili eserini şerh ettiği *İhkâmü'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-ahkâm'ı*,
3. Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) tarafından *Sahîh-i Buhârî*'ye şerh niteliğinde yazılan *Umdetü'l-Kârî* adlı eseri,
4. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) tarafından ahkâm hadislerine ilişkin yazılan *Bulûğu'l-merâm* adlı eser üzerine Emir San'ânî'nin (ö. 1182/1768) şerh

³⁰ İslam Aile Hukuku sahasında genel anlamda işlenen füru'a yönelik konular için bk. Mehmet Selim Aslan, *İslâm Aile Hukuku* (Bursa: Emin Yayınları, 2017).

niteliğinde kaleme aldığı *Sübülü's-selâm*'ı,

5. Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) Mecdüddin İbn Teymiyye (ö. 652/1254) tarafından ahkâm hadislerine ilişkin yazdığı *Münteka'l-ahbâr min ehâdîsi seyyidî'l-ahyâr* adlı kitabını şerh ettiği *Neylü'l-evtâr*'ı,

6. Ebü't-Tayyib el-Azîmâbâdî'nin (1857-1911) *Sünen-i Ebî Dâvud*'a şerh niteliğinde yazdığı *Avnü'l-ma'bûd ve Bezlü'l-mechûd*'u,

7. İbn Allân (ö. 1057/1648) tarafından Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn* adlı eserine şerh mahiyetinde telif ettiği *Delîlü'l-fâlihîn li turuki Riyâzi's-sâlihîn*'i...

Şer'î-amelî hükümler alanındaki Hz. Peygamber'den varid olan hadisler ve üzerine yapılan şerhleri ihtiva eden yukarıdaki temel eserlerin medresede en azından mütalaa edilmesinin tavsiye edilmesi, talebeye herhangi bir fikhî meselede içtihad edebilme melekesini kazandırması açısından büyük önemi haizdir.

Medresede Ahvâl-i Şahsiyye ile ilgili okunması tavsiye edilebilecek eserler şunlardır:

1. Muhammed Kadri Paşa'nın (ö. 1888) *el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-ahvâli's-Sahsiyye* adlı eseri,

2. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd'in (1900-1973) *el-Ahvâlü's-Şahsiyye fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye* adlı eseri,

3. Muhammed Ebû Zehre'nin (1898-1974) *el-Ahvalü's-Şahsiyye* eseri.

Söz konusu eserler genel olarak kişinin doğumu, ölümü, nesebi, ehliyeti, nikâh-u talâkı ve miras hukukuna dair konuları ihtiva eder.

Medresede okunması önerilebilecek fıkıhın küllî kaidelerine ilişkin yazılan bazı önemli eserler ise şunlardır:

1. İzz b. Abdisselâm'ın (ö. 660/1262) *el-Kavâ'idü'l-kübrâ*'sı,

2. Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*'i,

3. Karâfî'nin (ö. 684/1285) *el-Furûk*'u,

4. Süyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i,

5. İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i

Fıkıh usulüne gelince, medresede ders kitabı olarak okutulan Tâceddîn es-Sübki'nin *Cem'u'l-cevâmi'* dışında fıkıh usulüne ilişkin herhangi bir eserin ders olarak okutulduğu söylenemez. Okutulan *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eser ise üslubu oldukça ağır, ibaresi çetin olduğundan anlaşılması zor bir eserdir. Medresedeki çoğu öğrenci bu eseri, fıkıh usulünü öğrenmek için değil aksine medresede okutulan sıra kitapları tamamlama ya da teberrük amacı güderek sadece bu kitaptan birkaç ders okumakla yetinmektedir. Bu da talebelerin, fıkıh usulüne dair yazılan ilgili eserden genellikle yeteri düzeyde istifade edememelerine sebebiyet vermektedir. Aslında bu husus medrese için büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. Nitekim fıkıh usûlü, şer'î meselelerinin inceliklerine detaylarıyla birlikte muttali olabilmeyi sağlayan olan bir ilim dalıdır. Fıkıh usulünün okutulmasıyla talebe, herhangi bir meselede birbirinden farklı içtihatların dayandığı zemine kolaylıkla vakif olabilecektir. Ayrıca talebe, fıkıh usulü sayesinde nasları tahlil edip sahih bir şekilde anlamlandırarak günümüzde cevap bekleyen birçok yeni probleme çözüm üretebilecektir. Bunun için de özellikle sıra kitaplarından mantık ilmini okuyan talebelerin -her ne

kadar ibare yönünden ağır bir üsluba sahip olsada- Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) *Şerh-u Adu'd'u*, Sadeddin Teftâzânî'nin *et-Telvîh'i* ve Mollâ Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Mirkâtü'l-vüsûl'u* yanında dili sade ve anlaşılır, herhangi bir şerhe ihtiyaç bırakmayacak derecede muasır usulcüler tarafından yazılan aynı zamanda birçok İlahiyat fakültesinde de gerek lisans gerekse lisansüstü (Yüksek lisans ve Doktora) seviyelerinde ders kitabı olarak okutulan Abdülvehhâb Hallâf'ın (ö. 1956) *İlmu usûli'l-fikh'*ını, Abdülkerim Zeydân'ın (ö. 2014) *el-Vecîz fi usûli'l-fikh'*ını ya da Zekiyyüddîn Şa'bân'ın *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* adlı eseri okumaları yararlı olacaktır.

Tillo Memdûhiyye Medresesinin eğitim müfredatında yer alması gereken fıkıh ve usulüne ilişkin söz konusu mezkûr mülahazalar yanında dikkat çekilmek istenen bazı önerilere de değinilmesi elzem görülmüştür. Bu öneriler ise, maddeler halinde kısaca şunlardır:

1. Medresenin genel olarak eğitim-öğretim müfredatı, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Eğitimi Genel Müdürlüğü ve İlahiyat fakülteleriyle yapılan koordineli görüşmeler neticesinde yeniden düzenlenmeli ayrıca her iki önemli kurumun bilgi ve tecrübelerinden istifade edilmeli,

2. Medresenin eğitim müfredatı sadece âlet ilimlerine indirgenmemeli,

3. Medresenin eğitim müfredatı ağırlıklı olarak Arapça dil grameri üzerine olduğundan bu sahada okutulan ve tekrar niteliği taşıdığı düşünülen bazı eserler kaldırılmalı,

5. Âlet ilimleri yanında başta fıkıh olmak üzere tefsir, hadis, kelim metinleri ve usulüne ilişkin eserlerin de aslî dersler olarak okutulmalı, öğrencinin bu eserleri okuması için âlet ilimlerini nihayete erdirmesi beklenmemeli,

6. Talebe, klasik kaynaklar yanında muasır kaynaklardan da faydalanarak günümüzde eğitim dilini etkin ve doğru bir şekilde kullanmalı,

7. Medresede okutulan Şâfiî mezhebinin furu-ı fıkhâ dair eserleri yanında diğer mezheplerin müdellel ele alınan temel eserleri de ders olarak okutulmalı,

8. Talebe, mezhep taassubuna kapılmayıp mukayeseli hukuka dair kaleme alınmış birçok kaynak eserden istifade etmeli,

9. Furû-i fıkhâ dair gerekli alt yapı oluşturulduktan sonra talebeye, özellikle şer'î meseleler arasında muhakeme istidadını harekete geçirebilmesi için fıkıh usulü eserleri okutulmalı,

10. Güncel fikhî meselelerle ilgili dersler yapılarak öğrencilerin toplumun sorunlarından haberdar olması sağlanmalı ve toplumun gündeminde yer alan meselelere çözüm bulmaya gayret etmeleri teşvik edilmeli,

11. Medresenin ders müfredatı çeşitlendirilmeli, âlet ilimleri ve dinî ilimler yanında sosyal bilimlerin alt dalı olan coğrafya, iktisat ve eğitim bilimleri gibi farklı alanlarda da okumalar yapılmalı,

12. Halkın psikolojik ve sosyolojik problemlerine çözüm üretebilmek için talebelere, din psikolojisi ve din sosyolojisi sahasında kaleme alınmış eserler düzenli olarak okutulmalı,

13. Medrese, eğitim ve öğretimde daha etkin rol üstlenebilmesi için dayandığı geleneksel yapıyı muhafaza etmekle birlikte öğrencilerin üst düzey deneyimler

elde edebilmesi için gerekli modern ve teknolojik desteklerden faydalanmalıdır.

Kaynakça

- Aslan, Mehmet Selim. *İslâm Aile Hukuku*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- Bâcûrî, İbrahim b. Muhammed. *Hâşiye 'alâ şerhi İbn Kâsım el-Ğazzî*. İstanbul: Dâru'l-Edâ, ts.
- Baktır, Mustafa. "Suffe". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 37/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Beken, Ahmet. *Nizâmiye ve Mustansırıyye Medreselerinde Dini İlimlerin Öğretimi*. Ankara: Bizim Büro Matbaa Dağıtım Bas. Yay. 2017.
- Beken, Ahmet. "Müstansırıyye Medresesi'nde (631/1233-34) Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016).
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Şirbînî, Hatîb". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 39/189-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çelik, İmran. "Geleneği Olan Medreseler ve Tarihi Kökenleri (Tillo ve Nurşin Örnekleri)". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*. Muş: Alparslan Üniversitesi, 2012.
- Gökmen, Aysun. *Eğitim ve Bilim Tarihinde Nizamiye Medreselerinin Yeri ve Önemi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ebû Gudde. Abdülfettâh. *Kıymetü'z-zamân 'inde'l-'ulemâ*. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1408.
- Erman, Uğur. *Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri*. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2016).
- Fidanboy, Ömer. "Mollâ Halil'in Cüz'î İhtiyârî Anlayışı (Basîratu'l-kulûb fî kelâmi allâmi'l-Guyûb Adlı Tefsiri Özelinde)". *Mollâ Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri, ve İlmî Kişiliği*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008).
- İpşirli, Mehmet. "Medrese (Osmanlı Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/328. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- İsmâil Paşa. *Hediyyetü'l-'ârifin esmâ'u'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951-1955.
- İsmâil Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Şerefeddin Yalıtıkaya-Kilisli Rifat Bilge. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kayadibi, Fahri. "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Eğitim ve Bilim". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2003).
- Kayapınar, Hasan-Korkmaz Ömer. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Örneği)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/54 (2017).
- Kazıcı, Ziya. *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.1983.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Kâtib Çelebî. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ma'rûf, Nâci. *Neş'etu'l-Medârisi'l-Müstakille fi'l-İslâm*. Bağdad: Matbaatu'l-Ezher, 1966.
- Memduhoğlu, Adnan. "Osmanlı Dönemi Siirt Medreseleri ve Toplumsal Hayata Katkıları". *Uluslararası Osmanlı Medreseleri Sempozyumu (Eğitim, Yönetim ve Finans)*. Sakarya: OSAMER, 2017.
- Memduhoğlu, Adnan. "Geçmişten Günümüze Tillo Medresesi ". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu*. Cilt: 2. Muş: Alparslan Üniversitesi, 2012-2013.
- Narin, İsmail. "Bingöl Medreselerinde Fıkıh Eğitimi". *Bingöl Araştırmaları Dergisi*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, 2014.
- Öncü, Mustafa. *Mollâ Halil es-Siirdî'nin Basîretü'l-Kulûb Adlı Tefsirinin Arap Dili ve Belagatı*

- Açısından Tahlili*. Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2019.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hüseyin. *Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm*. İstanbul: Dersaadet Kütüphanesi, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Hüsnu'l Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, 1967.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. Avdillah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh li-metni't-Tenkîh fî usûli'l-fıkh*. thk. Zekerıyyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Timurtaş, Abdulhadi. Mollâ Muhammed Zivingî ve İlmî Kişiliği. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/4 (2009).
- Timurtaş, Abdulhadi. *Botan Müderrislerinin Piri Molla Muhammed Zivingî*. İstanbul: Kent Yayınları, 2008.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vdğ., Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1962-1977.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiyye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "el-Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 31/66-67. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Küllî Kaideleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Yûsuf Serkîs, Yûsuf b. Elyân. *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrabe*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Zengin, Salih Zeki. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.